

"PAS OP,
DE OORZAKEN
VAN DE
ONVREDE
ZITTEN VEEL
DIEPER"

KIM PUTTERS DIRECTEUR VAN HET SOCIAAL EN
CULTUREEL PLANBUREAU IN NEDERLAND

"DE HELE GROTE
SOCIALE TEGEN-
STELLINGEN
ZIEN WE
EIGENLIJK
VERDWIJNEN"

MICHAEL WENDT DIRECTEUR VAN EEN WIJK- EN
CULTUREEL CENTRUM IN HAMBURG, DUITSLAND

"GROOT VERSCHIL MET DE VERZUILING IS DAT GEMEENSCHAPSZIN NU MINDER DWINGEND IS"

KIM PUTTERS

Hoe breng je gemeenschapszin terug in een samenleving waarin groepen burgers steeds verder van elkaar af lijken te staan? Wat kunnen overheden en stadsontwikkelaars doen? En wat burgers zelf?

MICHAEL WENDT

Michael Wendt (1957) is sinds 1994 directeur van 'die MOTTE', een wijk- en cultureel centrum in de wijk Ottensen in Hamburg. Wendt studeerde aan de Hogeschool voor Economie en Politiek in Hamburg. Vervolgens nam hij verlof om voor zijn kinderen te zorgen en richtte hij diverse kinderdagverblijven op. Daarna trad hij in dienst van *die MOTTE*. Wendt rondde een studie cultuur- en vormingsmanagement af en zat een aantal jaren in het bestuur van Stadtkultur Hamburg, een organisatie die deel uitmaakt van de Bundesvereinigung Soziokultureller Zentren.

KIM PUTTERS

Kim Putters (1973) is sinds 2013 directeur van het Sociaal en Cultureel Planbureau in Den Haag. Hij is als bijzonder hoogleraar Beleid en Sturing van de Zorg in de Veranderende Verzorgingsstaat verbonden aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Per januari 2017 is hij benoemd als kroonlid van de Sociaal-Economische Raad. Eerder was hij voor de PvdA lid van de Eerste Kamer. Hij studeerde bestuurskunde en promoveerde aan de Erasmus Universiteit Rotterdam.

WE LEVEN IN DE WOELIGSTE EN meest onzekere tijden sinds het einde van de Koude Oorlog. Met het uitdijen van de Europese Unie – in aantal leden en beleidsterreinen – geloven steeds minder burgers in het Europese project. En de financiële crisis is nog maar net achter de rug of er dienen zich weer nieuwe crises aan: een massale toestroom van migranten en de terugkeer van terrorisme in Europese steden. Tegen deze achtergrond staan de kranten bol van alarmerende berichten over scherpe en groeiende tegenstellingen tussen burgers. In Nederland en Frankrijk wisten Wilders en het Front National grote groepen kiezers voor zich te winnen. Al haalden ze de hoofdprijs niet binnen, hun ontevreden electoraat laat zich niet negeren en manifesteert zich als een luidkeels protest tegen de gevestigde orde. Terwijl het brexit-proces verder voortschrijdt, waren er dit najaar verkiezingen in Duitsland.

Kim Putters is niet echt verbaasd over de ontwikkelingen in Europa. Putters is directeur van het SCP, een onafhankelijk wetenschappelijk instituut van de Nederlandse overheid dat de regering, het parlement en overige overheidsorganisaties adviseert over sociale onderwerpen. "Als SCP schrijven we al heel lang over de grote onzekerheden die bij burgers leven: identiteitsvragen, er wel of niet bij horen, de tegenstelling tussen moslims en niet-moslims, tussen hoog- en laagopgeleiden. Daar maken we ons al een tijdje zorgen over. Dankzij de verkiezingen is in

Nederland zichtbaar geworden dat het niet alleen over werk, inkomen en materiële welvaart gaat, maar dat kwaliteit van leven met sociale en culturele onzekerheden ook heel erg bepalend is. Ik ben blij dat dit nu een plek op de politieke agenda heeft gekregen."

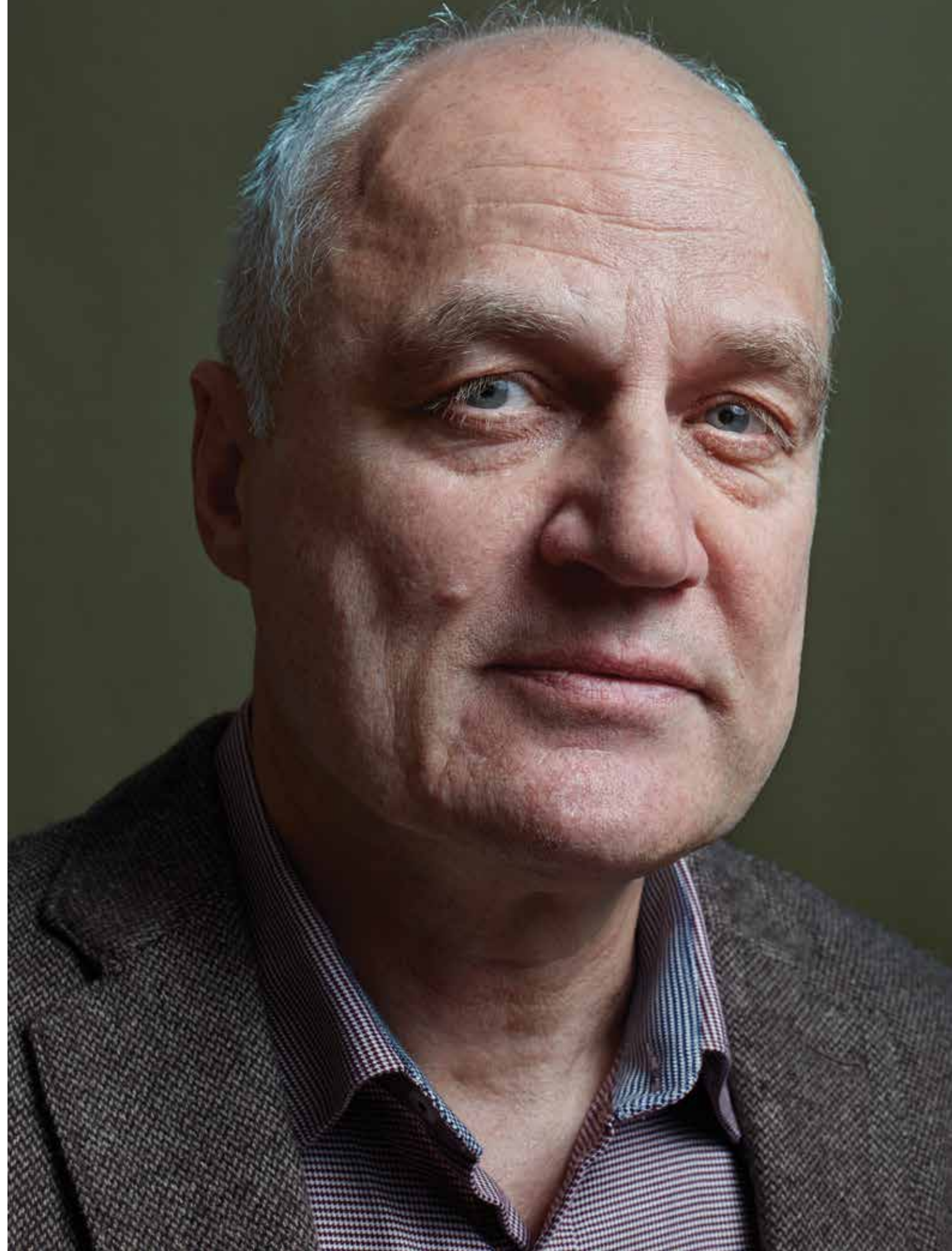
Om meer te weten te komen over de praktijk op straat in Duitsland, vragen we directeur van het Hamburgse wijk- en cultureel centrum Michael Wendt om een reactie. Hij houdt de vinger aan de pols in Ottensen, een oud industrieel stadsdeel van Hamburg dat de afgelopen veertig jaar veranderde van een problematische migrantenwijk in een populaire buurt. Wendt is er directeur van 'die MOTTE', een cultureel wijkcentrum dat allerlei initiatieven neemt ter stimulering van integratie, mediageletterdheid, culturele opvoeding en beroepsoriëntatie. Met succes. De lokale projecten en concepten van die MOTTE worden nu in heel Duitsland ingezet en ook internationaal overgenomen.

Is de opmars van populistten in Duitsland tot stilstand gekomen, zoals in Nederland en Frankrijk?
WENDT: "Die vraagstelling wil ik graag relativeren. Populistische partijen zeggen: 'Doe het anders, het bankensysteem, de EU-politiek.' Dat waren 20, 30, 40 jaar geleden nog thema's van linkse partijen. Het duidelijke links en rechts bestaat niet meer. Mensen die vroeger links stemden, komen elkaar nu tegen bij rechtse partijen.

Dat moet degenen die aan het roer staan, de beslissers, te denken geven. De huidige situatie vind ik daarom eerder een vertrekpunt dan een einddoel; het is een kans om tot herziening van beleid te komen." PUTTERS waarschuwt eveneens voor al te gemakkelijke conclusies. "Na de verkiezingsuitslag in Nederland hoorden we mensen meteen roepen: 'Hier stopt het populisme!' Dan denk ik: pas op, de oorzaken van de onvrede zitten veel dieper. Er zijn reële spanningen rond opleidingsniveau, vertrouwen in de politiek, religie en culturele diversiteit. De grootste zijn opleidingsniveau en religieuze of etnische achtergrond. Die verschillende werelden leiden tot echte problemen."

Keer op keer gaat het over de toenemende ongelijkheid in de samenleving. Gooien we niet alle verschillen tussen mensen te makkelijk op een hoop?

PUTTERS: "Zeker, daarom denk ik dat het belangrijk is om in het debat te zeggen dat niet iedere ongelijkheid een probleem is. In iedere samenleving bestaan er verschillen. Die zijn er al bij de geboorte. Voor een samenleving zijn ze pas een probleem als ze tot conflict leiden, tot structurele achterstelling en onrechtvaardigheid. De vraag of mensen wel of niet kunnen meekomen in de samenleving, gaat over meer dan inkomen alleen. Het gaat over hun sociale netwerken, hun culturele kapitaal, of ze de taal spreken en gezond zijn. Als je al die hulpbronnen bij elkaar optelt, dan zie je dat Nederland

nog steeds vrij egalitair is: de hulpbronnen zijn redelijk verspreid over alle bevolkingsgroepen. Maar je ziet ook dat er een duidelijke bovenlaag is, dat er mensen achterblijven en dat er een aantal groepen tussen zitten die nauwelijks van beleid profiteren. Dat zie je onder meer op de huur- en koopwoningmarkten. Daarbij worden de polariserende tendensen krachtiger, vooral tussen hoog- en laagopgeleid en tussen moslims en niet-moslims.”

Hoe manifesteren dit soort tegenstellingen zich in Duitsland?

WENDT: “Die vraag is heel moeilijk te beantwoorden. Als je het hebt over sociale tegenstellingen moet je heel precies naar verschillende regio’s kijken. Het is niet mogelijk om dat te veralgemeniseren. Wij zitten met die MOTTE in een stadsdeel van Hamburg dat veertig jaar geleden nog een verwaarloosde oude industriewijk was. Nu is hier sprake van gentrificatie. De Turkse, Koerdische, Italiaanse en Griekse families zijn massaal verdrongen als gevolg van huurpolitiek: de wijk is te duur voor ze geworden. Maar dat wil niet zeggen dat het nu per definitie slecht met hen gaat. Nee, ze zijn naar een ander deel van de stad gegaan. Wij kennen in Duitsland niet de situatie zoals in de Franse banlieues, waar de onrust af en toe oplaait. Door een foute bouwpolitiek in de jaren zestig en zeventig hebben we hier wel gettovorming en slaapsteden, maar de hele grote sociale tegenstellingen zien we eigenlijk verdwijnen in metro-polen zoals Hamburg. Wat we overigens

wel duidelijk zien, is een grote stijging van het aantal alleenstaande ouders, meestal vrouwen, die dicht tegen de armoedegrens leven. Dat baart ons zorgen.”

Zijn er wel lessen geleerd sinds de jaren zeventig?

WENDT: “Zeker. Politici, gebiedsontwikkelaars, makelaars en ondernemers hebben veel geleerd over de manier waarop je een stad moet ontwikkelen. Dat je niet alleen maar een woonstad kunt bouwen, maar dat er altijd sprake moet zijn van een mix van wonen, werken en verzorging. Maar dan nóg worden er fatale fouten gemaakt. Er is de afgelopen decennia veel te weinig nagedacht over algemeen welzijn. Demografische ontwikkelingen zijn genegeerd, zoals de groei van het aantal alleenstaanden en de babyboomgeneratie die nu met pensioen gaat. Op de woningmarkt in Hamburg leidt dat tot prijsstijgingen die panische angst voor Londense toestanden veroorzaken. De zogeheten re-urbanisatie heeft tot gevolg dat jonge gezinnen naar de periferie zijn gegaan. Ik neig misschien af en toe naar complottheorieën maar je zou kunnen denken dat daar een gedachte achter zit: als we deze mensen verdringen uit binnensteden, lijden we geen verliezen meer in de ingeslapen gebieden aan de rand van de stad. Het negatieve gevolg is dat je mensen ontwortelt, dat ze hun identiteit verliezen en het gevoel dat ze bij elkaar horen. De zin om elkaar te ontmoeten op straat en in de buurt verdwijnt. Dat is mijn grootste zorg: dat we ons steeds meer op onszelf terugtrekken en

alleen staan met de dingen die ons bezighouden. En daardoor vatbaar worden voor populisme, voor snelle oplossingen.”

Geldt datzelfde verhaal voor de grote steden en periferie in Nederland?

PUTTERS: “Het centrum van Amsterdam is volledig overgenomen door jonge hoogopgeleiden, ondernemers, investeerders en toeristen. De oorspronkelijke bewoners zijn naar de rand van de stad en andere gemeenten gedrongen. Dat zijn niet bewegingen die je even terugdraait. Je moet de voorzieningen spreiden en ook opnieuw de samenhang willen bekijken. Ik zou graag zien dat beleid en politiek vaker tot integrale afwegingen komen, met het besef dat leefomgeving en sociale verhoudingen veel met elkaar te maken hebben. Ik zou ook graag willen dat we er tijdig op inspelen. Op de biënnale in Rotterdam vorig jaar was de ontwikkeling van steden en wijken te zien, een van de grootste vraagstukken van de komende decennia. Ik zag daar treffende voorbeelden van wat je hier niet wilt, uit Zuid-Amerikaanse, Afrikaanse en Aziatische steden: totaal anonieme sloppenwijken met geheel eigen zwarte economieën en nog veel meer ellende. Het lijkt wat ver van ons bed, maar het drukte me wel met de neus op de feiten. Want wat ik daar zag, daar besloten we nu over. Laten we die dingen gebeuren of niet? Bij het bouwen en inrichten zul je rekening moeten houden met een ouder wordende samenleving, met klimaat-

“DE OORSPRONKELIJKE BEWONERS ZIJN NAAR DE RAND VAN DE STAD GEDRONGEN”

MICHAEL WENDT

verandering, migratiestromen en grotere culturele diversiteit.”

Is dat een exclusieve opgave voor de overheid of hebben burgers zelf ook een verantwoordelijkheid?

WENDT: “Ik geloof in de kracht van het publieke debat. Neem de bijeenkomst van de G20 in juli vorig jaar in Hamburg. Het ging alleen maar over rellen, brandende auto’s en beveiliging. Het ging over risico’s en niet over kansen. Daarmee zien we over het hoofd dat mensen zich willen engageren, dat ze willen deelnemen. De politiek kan veel bewerkstelligen maar je moet mensen er wel bij betrekken. Niet alleen maar uitvoeren en lastige vragen afwimpelen.”
PUTTERS: “Ik kom nog steeds tegen dat ouderen met een groepje leeftijdgenoten een woonblok willen beginnen en zelf zorg inkopen, maar dat de vergunningen van de gemeente dit niet toestaan. Dat soort dingen is aan de orde van de dag, terwijl we een steeds groter beroep doen op diezelfde

generatie om zelf verzorgingsmaatregelen te treffen voor het leven na hun pensionering.”

Is gemeenschapszin nog wel een bruikbare term in onze diverse en geïndividualiseerde samenleving?

WENDT: “Volgens mij gaat het erom wat je als burger dóét elke dag. Gemeenschapszin is mijn levensgevoel. Het is voor mij heel belangrijk en daarom doe ik het werk dat ik doe. Solidariteit maakt de maatschappij sterker. Ik wil een samenleving waarin mensen elkaar helpen en motiveren, maar waarin ze elkaar ook moreel aanspreken en dingen van elkaar vragen. Dus niet alleen iemand helpen omdat hij of zij dat nodig heeft, maar er ook voor zorgen dat mensen met kansen en capaciteiten en mensen waarmee het minder gaat, elkaar blijven ontmoeten in de buurt en zo een eenheid vormen.”
PUTTERS: “Uiteindelijk zijn mensen sociale wezens en zullen we altijd betekenis zoeken in relaties met anderen. Alleen beïnvloeden de tijdgeest en de ordening

van de samenleving natuurlijk wel welke vorm en intensiteit dit krijgt. We komen uit een periode van financieel economische rationaliteit, daarvoor hadden we juist een periode van hechte gemeenschapszin op basis van zuilen. Nu proberen we vormen van gemeenschapszin terug te vinden. Ik zie dat onder de ouderen in het zwembad waar ik al vijftien jaar iedere ochtend baantjes trek. Ze drinken koffie met elkaar en vragen elkaar mee naar uitjes. Zo voorkom je sociaal isolement. Deels gaat dat vanzelf, maar het heeft ook met sturend beleid te maken. Je moet namelijk zelf je oude dag organiseren; de overheid treedt terug en gaat niet je netwerk op orde houden. Dat moet je ook zelf doen.”

Krijgen we dan niet alleen gemeenschapszin binnen de eigen groep?

PUTTERS: “Klopt, dit type gemeenschapszin gaat heel erg over je eigen netwerk, je eigen groep. Ouderen richten zich op elkaar en op mensen in de nabijheid. Bij

“IK WIL EEN
SAMENLEVING
WAARIN MENSEN
ELKAAR HELPEN
EN WAARIN
ZE ELKAAR
OOK MOREEL
AANSPREKEN”

MICHAEL WENDT

"IK BEN BLIJ
DAT SOCIALE
EN CULTURELE
ONZEKERHEDEN
NU EEN PLEK OP
DE POLITIEKE
AGENDA HEBBEN
GEKREGEN"

KIM PUTTERS

jongeren is het een ander verhaal. Daar zie je technologie en sociale media een grote rol spelen: zij bouwen met gemak een netwerk met mensen die ver weg wonen. Het is wat gefragmenteerd en vluchtiger, maar niet per se minder betekenisvol. Het heeft voor jongeren betekenis dat ze hun vrienden via vlogs kunnen volgen. Gemeenschapszin kent verschillende uitingsvormen. Een groot verschil met de verzuiling is dat gemeenschapszin nu minder dwingend is en opener. Zowel voor ouderen als jongeren.”

Tegelijk ontstaan er nu allerlei verschillende woongroepen: van vermogende ouderen en ecologische gezinnen tot en met Turkse woonzorgcentra.

PUTTERS: “Zeker, wanneer je de vaardigheden hebt, kun je je leven steeds meer zelf inrichten. Het wordt zo ook steeds gemakkelijker om langs elkaar heen te leven. Je selecteert je eigen vrienden en de mensen met wie je samenwerkt aan de andere kant van de wereld, terwijl je je burens nooit ontmoet. Die bubbel brengt veel mogelijkheden, maar ook potentieel maatschappelijke conflicten. Dat is een aandachtspunt voor de komende decennia. Het is heel mooi om nieuwe vormen van gemeenschapszin te stimuleren. Maar wees je er als overheid ook bewust van dat insluiten ook uitsluiten betekent: je hoort erbij of niet; je weet de weg ernaartoe te vinden of niet. En die eenzame oudere die drie hoog achter zit, die zal er misschien nooit tussen komen.

Wat betekent gemeenschapszin dan nog? Dit is een belangrijke boodschap naar de politiek. Als je je richt op het mobiliseren van netwerken, dan richt je je op groepen mensen die al netwerken hebben. Sommige groepen migranten en kwetsbare ouderen hebben de kleinste netwerken. Dan mis je dus juist die mensen.”

Wil je als beleidsmaker niet juist groepen verbinden die tegenover elkaar staan of die elkaar nog niet kennen?

PUTTERS: “Dit soort vragen maakt mooi duidelijk hoe ingewikkeld het is om gemeenschapszin als beleidsdoelstelling te hebben. Uiteindelijk is het iets van mensen en niet van beleid. Je kunt ertoe oproepen en erop aanspreken, maar je kunt het niet afkondigen. Ik vind het bijvoorbeeld heel ingewikkeld wat er in de Turkse gemeenschappen gebeurt, hun jarenlange, sluipende afzondering. We wisten het wel, maar het is nu pas zichtbaar geworden. Hoe fix je dat als raadszaal over te blijven praten. Daarmee krijg je groepen niet bij elkaar. Dat zal op straat moeten gebeuren, door mensen in de ogen te kijken. Door ontmoetingen.”

INSPIRATIE

KIM PUTTERS

“Het boek *Rafels aan de rechtsstaat* van jurist en hoogleraar Ferdinand Grapperhaus is volgens recensies ‘een actueel pamflet over ongelijkheid, fundamentalistische islam en gebrekkige assimilatie’. Zijn wekelijkse blog is overigens ook zeer de moeite waard. www.ferdinandgrapperhaus.nl”

MICHAEL WENDT

“Mijn patchwork-familie, mijn vrienden en mijn leeftijd zijn inspiratiebronnen. In deze fase van mijn leven ervaar ik ook een sterke inspiratie vanuit mijn beroep, als gevolg van demografische veranderingen en de samenleving in de stad die steeds internationaler wordt. Dan gaat het om de generatiewisseling in ons cultuurcentrum, in de politiek en in het openbaar bestuur. En natuurlijk blijft de cultuurpolitieke discussie die ik landelijk voer een blijvende inspiratiebron.”

HIGHLIGHTS

Dankzij de verkiezingen is in Nederland zichtbaar geworden dat het niet alleen over werk, inkomen en materiële welvaart gaat, maar dat kwaliteit van leven ook heel erg bepalend is.

•
Mensen die vroeger links stemden, komen elkaar nu tegen bij rechtse partijen. Dat moet degenen die aan het roer staan, de beslissers, te denken geven.

•
Het is belangrijk om in het debat te zeggen dat niet iedere ongelijkheid een probleem is. Het is pas een probleem als het tot conflict leidt, tot structurele achterstelling en onrechtvaardigheid.

•
Door technologie wordt het steeds gemakkelijker om langs elkaar heen te leven. Die bubbel brengt veel mogelijkheden, maar ook potentieel maatschappelijke conflicten.
